

16. Monizm i dualizm. Problem psychofizyczny

Andrzej Wiśniewski

Andrzej.Wisniewski@amu.edu.pl

Wstęp do filozofii

Materiały do wykładu

2015/2016

Kilka wyjaśnień słownikowych

- $\mu\omicron\nu\omicron\zeta$, *monos* (gr.) = jeden
- Pogląd **monistyczny** = pogląd przyjmujący/głoszący jednorodność rozpatrywanej dziedziny.
- *dualis* (łac.) = podwójny
- Pogląd **dualistyczny** = pogląd dopatrujący się dwoistości w rozpatrywanej dziedzinie.
- *pluralis* (łac.) = mnogi
- Pogląd **pluralistyczny** = pogląd przyjmujący/głoszący istnienie różnorodności w rozpatrywanej dziedzinie.

Monizm ontologiczny

- **Monizm** w ontologii to stanowisko przyjmujące, że natura bytu jest jednorodna. Jego odmianami są między innymi:
 - monizm materialistyczny, czyli **materializm**,
 - monizm idealistyczny, czyli **spirytualizm**,
 - monizm właściwy,
 - monizm immanentny.
- Te dwa ostatnie stanowiska nie będą nas tu interesować. Wspomnę tylko, iż:
 - W świetle monizmu właściwego istnieje tylko jeden rodzaj substancji, który posiada zarówno atrybuty duchowe, jak i cielesne. Twórcą tego poglądu był **Baruch Spinoza** (1632-1667).
 - Z kolei monizm immanentny głosi, że ani dusze, ani ciała fizyczne nie są substancjami, lecz są one tylko układami pewnych („neutralnych”) elementów, które bądź są aktualnie treściami świadomości, bądź mogłyby się nimi stać. Taki pogląd głosił m.in. **David Hume** (1711-1776).

Monizm idealistyczny

- **Monizm idealistyczny** przyjmuje różne postacie. Tym, co łączy poszczególne propozycje, jest akceptacja ogólnej tezy, iż byty istniejące samoistnie to w istocie substancje duchowe.
- Jak pamiętamy, dla Berkeleyya samoistnie istnieją tylko Bóg i niematerialne dusze ludzkie, natomiast istnienie przedmiotów fizycznych polega na tym, że są one postrzegane przez Boga.
- Z kolei dla Hegla rzeczywistość jest przejawem *Absolutnego Ducha*, który w procesie swojego rozwoju konstytuuje wszystkie jej postaci, w tym świat przyrody. Była już o tym mowa.

Materializm

- Mówiąc najogólniej, **materializm** (czyli monizm materialistyczny) w ontologii to stanowisko, zgodnie z którym **samoistnie istnieją tylko byty materialne, natomiast zjawiska psychiczne są niesamoistne względem materii.**
- Pojęcia „materii” i „materialności” mają wiele znaczeń, stąd też materializm przybiera różne postacie.
- O pewnych sposobach rozumienia pojęcia materii wspominałem na poprzednim wykładzie. Były to określenia podane przez Arystotelesa, Kartezjusza i Newtona; żaden z tych myślicieli materialistą nie był.

Materializm

- Pod wpływem definicji Newtona (i sukcesów jego mechaniki) za cechę deficyjną **materialności** zaczęto uważać **posiadanie masy** (bezwładnej i grawitacyjnej). O ile dla Newtona masa jest miarą ilości materii, dla (niektórych) późniejszych myślicieli „być materialnym” znaczyło „posiadać masę”.
- Dzieje pojęcia materii nie są przedmiotem tego wykładu; wspomnę tutaj tylko o tzw. definicji epistemologicznej, sformułowanej przez **Paula-Henri d’Holbacha** (1723-1789):
„Materią w ogólności jest dla nas wszystko to, co pobudza w jakikolwiek sposób nasze zmysły.”

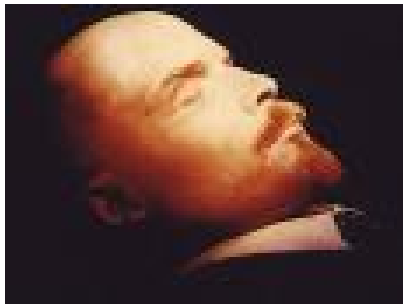
Holbach, *System przyrody*

Materializm

- W charakterze ciekawostki przytoczę definicję materii podaną przez **Lenina** (1870-1924):
„Materią jest filozoficzną kategorią, służącą do oznaczania obiektywnej rzeczywistości, która dana jest człowiekowi we wrażeniach, którą nasze wrażenia kopiują, fotografują, odzwierciedlają, a która istnieje niezależnie od nich.”

Lenin, *Materializm a empiriokrytycyzm*

Materializm

- Zarówno Holbach, jak i Lenin byli materialistami; pierwszy z nich był przedstawicielem **materializmu mechanistycznego**, drugi **materializmu dialektycznego**.
- Materializm mechanistyczny to nic innego jak połączenie materializmu z mechanicyzmem („wszystkie zjawiska mają w istocie charakter mechaniczny”).
- Przedstawicielami tego poglądu byli m.in. **Thomas Hobbes** (1589-1679), **Julien Offray de La Mettrie** (1709-1751), **Holbach**, filozofujący niemieccy przyrodnicy XIX w. **Moleschott**, **Vogt**, **Büchner** – i wielu innych myślicieli.

- Materializm mechanistyczny jest *redukcjonizmem*: wszystkie zjawiska, w tym psychiczne, sprowadza on do zjawisk fizycznych, a te z kolei ujmuje mechanistycznie. Stąd też – przykładowo - La Mettrie opisywał człowieka (wraz z funkcjami psychicznymi) jako skomplikowaną maszynę.

Materializm dialektyczny

- Za twórców materializmu dialektycznego uważa się **Karola Marksa** (1818-1883) i **Fryderyka Engelsa** (1820-1895). Nawiązali oni do filozofii Hegla, jednakże odrzucili jego idealizm. Materializm dialektyczny zachowuje **dynamiczne** spojrzenie na rzeczywistość proponowane przez heglizm, ale dla materializmu dialektycznego tym, co **podlega rozwojowi**, nie jest Absolutny Duch, lecz **świat materialny**.
- W opinii materialistów dialektycznych najogólniejszymi prawami rządzącymi światem i jego rozwojem są – podobnie jak u Hegla – **prawa dialektyki**: jedności i walki przeciwieństw, przechodzenia zmian ilościowych w jakościowe i prawo zaprzeczenia zaprzeczenia.

Materializm dialektyczny

- Materializm dialektyczny nie jest redukcjonizmem; jego wyznawcy uznają **swoistość** (nieredukowalność wzajemną) zjawisk fizycznych, chemicznych, biologicznych, psychicznych i społecznych.
- W szczególności, zjawiska psychiczne to zjawiska pojawiające się/występujące w wysoce złożonych układach materialnych, takich jak ludzkie mózgi, i nie można ich sprowadzić do zjawisk niższych poziomów. Ale: gdy ginie mózg, ginie też (jednostkowa) świadomość.

Materializm dialektyczny

- Jak każdy rodzaj materializmu, materializm dialektyczny **zaprzecza istnieniu** niematerialnych i nieśmiertelnych **dusz**, a także istnieniu **Boga**.
- Materializm dialektyczny jest tylko jednym ze składników **marksizmu**, a wielu marksistów XIX i XX wieku uważało, że nie jest to składnik istotny: ważniejsze są teoria społeczna i jej implikacje. Dopiero **marksizm-leninizm** uznał materializm dialektyczny za niezbywalny składnik marksizmu.
- Jak pisze Władysław Tatarkiewicz: „...marksizm-leninizm ustalił się w Związku Radzieckim tak powszechnie, że podobnej powszechności nie zna historia filozofii.”
- Mam nadzieję, że dostrzegają Państwo ironiczność tego sformułowania 😊

Współczesne pojęcie materii

- Pojęcie materii należy do filozofii, a nie do nauk szczegółowych. Pragnąc tak określić materię, aby materialne (w świetle przyjętej definicji) były wszystkie obiekty badane przez nauki przyrodnicze, można – przykładowo – postąpić następująco:
 1. Definiujemy **byt fizyczny** jako byt, którego atrybutami są:
 - zmienność,
 - trwanie w czasie,
 - rozciągłość w przestrzeni,
 - podleganie prawom.
 2. Następnie definiujemy **materię** jako ogół istniejących obiektywnie bytów fizycznych, które są poznawalne zmysłowo (bezpośrednio lub pośrednio).

- Zauważmy, że w skład tak rozumianej materii wchodzi: przedmioty makroskopowe (w tym organizmy), cząstki elementarne, pola (grawitacyjne, elektromagnetyczne i sił jądrowych), a także tzw. antycząstki (antymateria) – i inne obiekty fizyczne, w tym takie, których jeszcze nie poznaliśmy.
- Głosząc tezę materializmu, można rozumieć pojęcie materii w sensie podanej przed chwilą definicji. Stwierdzenie, że istnieje tylko materia (rozumiana w sensie tej definicji) nie niesie zatem wielu treści pozytywnych. Wyklucza ono jednak istnienie niematerialnych dusz ludzkich, bytów o charakterze idei platońskich i (niematerialnego) Boga.

Problem psychofizyczny

- Problemem, który pozostaje, jest zagadnienie stosunku zjawisk psychicznych do zjawisk fizycznych, chemicznych i biologicznych zachodzących w ciele ludzkim – **tzw. problem psychofizyczny**. Jest to jednak również problem tych, którzy zajmują stanowisko **dualistyczne** w ontologii.

Formy dualizmu

- Przypomnijmy, że pogląd **dualistyczny** to pogląd dopatrujący się dwoistości w rozpatrywanej dziedzinie.
- Dualistą będzie zatem zarówno ten, który przyjmuje obiektywne istnienie (niematerialnego) Boga i (materialnego) świata, jak i ten, kto w obrębie świata wyróżnia jakieś dwa, obiektywnie istniejące i nieredukowalne do siebie, „czynniki” czy substancje.
- Mówiąc dalej o dualizmie, będziemy mieli na myśli nie dualizm Boga i świata, lecz dualistyczne poglądy na budowę świata.
- Podejście dualistyczne może przyjmować postać **umiarkowaną** lub **skrajną**.

Dualizm umiarkowany

- Przykładem dualizmu umiarkowanego jest pogląd Arystotelesa, zgodnie z którym w świecie samoistnie istnieją substancje (są nimi m.in. rzeczy i organizmy), jednakże każda taka substancja jest złożeniem materii i formy. Oba te czynniki, materia i forma, istnieją obiektywnie, ale żaden z nich nie występuje w świecie (przyrody) bez drugiego. Była już o tym mowa na poprzednich wykładach.

Dualizm skrajny. Kartezjusz

- Przykładu skrajnie dualistycznego poglądu na świat przyrody dostarcza filozofia Kartezjusza.
- Jak pamiętamy, w opinii Kartezjusza w świecie samoistnie istnieją byty/substancje materialne (ich atrybutem jest **rozciągłość**) oraz byty/substancje duchowe: niematerialne dusze ludzkie, których atrybutem jest **myślenie**.
- Przypomnijmy:
„Co to znaczy coś, co myśli? To znaczy coś, co wątpi, rozumie, pojmuje, twierdzi, przeczy, chce, nie chce, wyobraża sobie i czuje.”

Kartezjusz, *Medytacje o filozofii pierwszej*

Dualizm skrajny. Kartezjusz

„Poznałem (...) że byłem substancją, której całą istotę czy naturę stanowi wyłącznie myślenie i która dla swego istnienia nie wymaga żadnego miejsca i nie zależy od żadnego przedmiotu materialnego. Tak, że to oto *Ja*, czyli dusza (*mens*), dzięki czemu jestem tym, czym jestem, jest całkowicie odrębna od ciała i jest nawet łatwiejsza do poznania niż ono, a nadto, gdyby nie było wcale ciała, dusza nie przestałaby być tym wszystkim, czym jest.”

Kartezjusz, *Rozprawa o metodzie*

Dualizm skrajny. Kartezjusz

- Dusza jest więc samoistnie istniejącym **podłożem** zjawisk psychicznych („myślenia” w sensie Kartezjusza).
- Mówiąc językiem nieco bardziej współczesnym, dualizm Kartezjański przedstawia świat jako składający się z dwóch niezależnych dziedzin, **mentalnej** oraz **materialnej** („fizycznej”), przy czym możliwe jest istnienie jednej przy nieobecności drugiej.

Problem psychofizyczny

- Jednocześnie Kartezjusz uważa, że możliwe jest oddziaływanie wzajemne ciała (ludzkiego) i duszy. Ponieważ jednak trudno jest zrozumieć, jak coś, co jest materialne (a więc rozciągnięte przestrzennie) może wchodzić w reakcje z czymś, co nie jest materialne (dusza nie jest rozciągnięta przestrzennie!), Kartezjusz wypowiada się kompromisowo: procesy zachodzące w ciele mogą wpłynąć na zmianę *kierunku* tego, co dzieje się w duszy, a zjawiska zachodzące w duszy – na zmianę *kierunku* tego, co zachodzi w ciele.
- Taki pogląd to słaba postać **interakcjonizmu** w kwestii stosunku zjawisk psychicznych (mentalnych) do zjawisk fizycznych.

Problem psychofizyczny

- Zagadnienie stosunku zjawisk psychicznych do zjawisk fizycznych nosi nazwę **problemu psychofizycznego**.
- Problem psychofizyczny powstaje tylko wówczas, gdy przyjmujemy, że **zjawiska psychiczne** – **zdarzenia i procesy mentalne** – są czymś zasadniczo odmiennym od zjawisk fizycznych zachodzących w ciele ludzkim.
 - Mówiąc o zjawiskach fizycznych, miano na myśli, oprócz zjawisk badanych przez fizykę, również zjawiska poziomu biologicznego, fizjologicznego czy neuronalnego – w różnych epokach różne z nich były tu brane pod uwagę.

Problem psychofizyczny

- Przykładowo, dla tzw. **materialistów wulgarnych** nie ma zasadniczej różnicy między tym, co mentalne, a tym, co fizyczne (fizjologiczne):
 - „...wszelkie uzdolnienia, znane pod nazwą działalności duchowej, są tylko czynnościami substancji mózgowej lub, wyrażając się nieco dosadniej [...] myśl znajduje się prawie w takim samym stosunku do substancji mózgowej, jak żółć do wątroby lub mocz do nerek.”
- Stanowisko materialistów wulgarnych jest nie tyle rozwiązaniem problemu psychofizycznego, co znosi (unieważnia) ten problem.

Karl Vogt (1817-1895)

Problem psychofizyczny

- Gdy staniemy na stanowisku dualistycznym, przyjmując, że zdarzenia i procesów mentalne zachodzą w niematerialnej duszy, możemy w różny sposób zapatrywać się na istnienie i charakter *związków przyczynowych* łączących to, co mentalne, z tym, co fizyczne. Klasyczne stanowiska to:
 1. **Interakcjonizm**: zjawiska fizyczne mogą być przyczynami zjawisk mentalnych, a zjawiska mentalne mogą być przyczynami zjawisk fizycznych zachodzących w ciele; ponadto zjawiska mentalne mogą być przyczynami zjawisk mentalnych.
 2. **Paralelizm psychofizyczny**: nie ma związków przyczynowych (oddziaływań przyczynowych) między zjawiskami mentalnymi a zjawiskami fizycznymi zachodzącymi w ciele, ale istnieje między nimi równoległość czasowa.

Problem psychofizyczny

- Jako ciekawostkę odnotujemy to szczególną postać paralelizmu, którą jest **okazjonalizm Nicolasa Malebranche'a** (1638-1715): z okazji zmian, dokonujących się w materii, Bóg sprawia zmiany w duszy i odwrotnie, z okazji zmian w duszy Bóg sprawia odpowiednie zmiany w materii.

Epifenomenalizm

- Z kolei **tradycyjny epifenomenalizm** to pogląd, zgodnie z którym zjawiska fizjologiczne (zachodzące w ciele) są przyczynami zjawisk mentalnych, jednakże zjawiska mentalne nie są przyczynami zjawisk fizjologicznych, a ponadto zjawiska mentalne nie są przyczynami zjawisk mentalnych. To, że mówi się tu o zjawiskach fizjologicznych, jest związane z czasem powstania tego stanowiska.
- **Współczesny epifenomenalista**, szukając podstawy /przyczyn zjawisk mentalnych, mówi raczej o procesach (fizycznych) zachodzących na **poziomie neuronalnym**.

Epifenomenalizm

- Epifenomenalizm może się łączyć z dualizmem, aczkolwiek nie musi. Generalna idea jest zawsze taka sama: zjawiska mentalne mają charakter **ubocznych produktów** zjawisk ze swej natury fizycznych. W perspektywie dualistycznej znaczy to, że zjawiska mentalne są jedynie skutkami, a nie przyczynami zjawisk fizycznych i – jako takie – nie są nawet przyczynami (innych) zjawisk mentalnych.
- Natomiast w świetle epifenomenalizmu nie związanego z dualizmem zjawiska mentalne, jakkolwiek wchodzą w związki przyczynowe, to siłę sprawczą mają na mocy swoich cech fizycznych, a nie mentalnych.

Epifenomenalizm i eliminatywizm

- Dotykamy tutaj subtelnej (a także zawikłanej!) kwestii **przyczynowości mentalnej**. Można twierdzić, że zjawiska mentalne („zachodzące w duszy”, jak chcą skrajni dualiści, czy też jakoś związane ze zjawiskami w istocie fizycznymi zachodzącymi w ciele, jak twierdzą przeciwnicy skrajnego dualizmu) mogą wchodzić w związki przyczynowe zarówno ze zjawiskami mentalnymi, jak i ze zjawiskami fizycznymi.
- Przeczy temu **eliminatywizm**, który wyklucza (w ogóle lub tylko w opisie naukowym) przyczynowanie mentalne, twierdząc, że przyczynowość ma jedynie charakter fizyczny.

- To jednak prowadzi nas do zagadnienia umysłu i ciała (*mind-body problem*).
- Któremu to zagadnieniu poświęcimy kolejny wykład.

Ciekawostka: Monadologia Leibniza

- W charakterze ciekawostki warto wspomnieć o koncepcji zaproponowanej przez **Gottfrieda Wilhelma Leibniza** (1646-1716).
- Dla Leibniza świat składa się z **monad**; przedmioty (ożywione i nieożywione) są zbiorami monad.
- Monady są nierozciągłe (a zatem niematerialne w Kartezjańskim sensie terminu „materia”; jak pamiętamy, dla Kartezjusza rozciągłość przestrzenna jest atrybutem materialności).
- Wszystkie monady są upsychicznione, chociaż różne monady są upsychicznione w różnym stopniu.
- Jako upsychicznione, wszystkie monady mają zdolność postrzegania, jednakże z różnymi stopniami „jasności”.
- Monada postrzega monadę jako ciało materialne, chociaż żadna z nich materialna nie jest.

Monadologia Leibniza

- Jako niematerialne, monady nie oddziałują przyczynowo na siebie. Tym niemniej zmiany zachodzące w obrębie jednej monady są w tym samym czasie postrzegane przez inne monady.
- Losy monad rozwijają się niezależnie, ale równolegle czasowo i zgodnie. Jest tak dlatego, że w świecie istnieje **wprzódry ustanowiona harmonia**. Ustanowił ją stwórca świata, Bóg.
- Ponieważ każda monada jest substancją (w sensie Arystotelesa), a każda jest inna, koncepcję Leibniza uważa się czasami za przykład pluralizmu ontologicznego.
- Ponieważ jednak wszystkie monady-substancje są niematerialne i upsychnione, można ją też uznać za przykład spirytualizmu, tj. monizmu idealistycznego.